

Bir Muhaddis Olarak İbnü'l-Mülakkın ve et-Tavzih Adlı Şerhinde İman Konusuna Yaklaşımı

Mehmet Sait UZUNDAĞ*

Özet

İman konusu, temel hadis kaynaklarında geniş bir şekilde yer almış, iman ile ilgili rivayetlere farklı yorumlar yapılmıştır. İlgili rivayetler bağlamında "îmanın tanımı", "iman-amel ilişkisi", "iman-İslam meselesi", "imanda artma ve eksilme" ve "iman ve büyük günah problemi" ile ilgili konular, tarih boyunca Müslümanlar arasında önemli tartışmalara ve bazen de ayrışmalara sebep olmuştur. Bu bağlamda "fakih, imam, şeyh, muhaddis, hafız, allâme" gibi ünvanlarla anılan, 300 civarında eser kaleme alan ve İbnü'l-Mülakkın diye bilinen Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (ö. 804/1401) de iman ile ilgili konularda diğer mezheplerle tartışmış onların görüşlerine cevap ve reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur. İbnü'l-Mülakkın'ın hadis alanında yaptığı çalışmalardan biri de Sahih-i Buhârî üzerine yazdığı *et-Tavzih li Şerhi'l-Câmi's-Sahih* adlı şerhidir. Bu çalışmada bu şerh bağlamında onun imanla ilgili görüşleri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İbnü'l-Mülakkın, iman, amel, şerh, selef

As a Muhaddis Ibn al-Mulaqqin and His Thoughts in al-Tawzih Regarding to Faith Issue

Abstract

The faith (iman) issue has been taken place in of basic hadith sources and have been made different interpretations regarding to the faith. In the context of these narratives, defination of faith, relation of faith to deed and to Islam, decline and increase in faith, faith and deadly sin etc. problems has been evoked serious discussions and some times caused deep seperations in muslim societies. In this regards, Imam Abu Hafs Sirâjuddin Omar bin Ali bin Ahmad al-Ansârî al-Mısırî (d. 804/1401), also known as Ibn al-Mulaqqin who has refered such as canonist (fâqih), imâm, muhaddîs, hâfiz, 'allâma, and who has around 300 works, discussed with other sects on issues related to faith and respond to their views and made some refutations. One of his works in the hadith is *al-tawzih li-sherh al-Jâmi' al-sahih* which is a commentary on *Sahih al-Bukhari*. In this study, it will be examined his thought about faiths in the conctect of his commentary.

Key words: Ibn al-Mulaqqin, faith, deed, commentary, salaf.

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis A.B.D.
sait_uzundag@hotmail.com

Giriş

Hicri ikinci asrın başlarından itibaren iman, iman amel ilişkisi, imanın artıp eksilmesi, iman ve İslâm kavramlarının aynı manaya gelip gelmediği, iman ve büyük günah vb. konular tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar doğal olarak bazı fikri ayrışmalara sebep olmuş; hatta bunun da ötesinde, adları sonradan konacak bazı fikri hareket ve itikâdi mezheplerin teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır. İman konusunda yapılan tartışmaların odak noktası, imanın amelle olan münasebeti olmuştur. Buna göre, ameli imandan ayrı değerlendirerek iman tanımlarında amele yer vermeyenler, imanın artıp eksilmesini de kabul etmemişlerdir. Ameli imandan bir cüz sayanlar ise, imanın artıp eksildiğini söylemişlerdir. Her iki görüşün savunucuları, kendi fikirlerini desteklemek maksadıyla ayet ve hadislerden deliller getirmişlerdir. Hanefiler, Maturidi ve bazı Eş'ari'ler imanda artıp eksilmeyi mümkün görmezken Mu'tezile ve Eş'ariler'in çoğunluğu ile aralarında Buhârî'nin de bulunduğu Selefiler, bunun mümkün olduğu kanaatindedirler.¹

Hâriciler ve Mürcie, iman tartışmalarının iki zıt ucunda yer almaktadırlar. Hâriciler'de, iman ile amel arasında "kayıtsız-şartsız ilgi" gözlenirken, Mürcie'de bunun aksine, "kayıtsız-şartsız ilgisizlik" söz konusudur. Mu'tezile, amelin imanla irtibatını temelde kabul ederek "el-menzile beyne'l-meziletayn" teorisiyle Hârici anlayışı; buna karşılık Ehl-i Sünnet yaklaşımı da "fısk" teorisiyle Mürcie'nin iman-amel anlayışını bazı kayıtlarla disiplin altına almıştır. Böylece, Mu'tezile Hârici ağırlıklı; Ehl-i Sünnet ise Mürcii ağırlıklı yaklaşımı ile iki zıt kutup arasında bir bakıma uzlaştırıcı bir rol oynamışlardır. Sıfatiyye" ve "Eseriyye" de denilen Selefiyye ise; iman esaslarıyla alakalı konularda ayet ve hadislerde bildirilenler ile yetinip, müteşâbihler de dâhil, bunları olduğu gibi kabulederek teşbih ve tecsime

¹ Aynî, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kâri fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, (Mısır: 1392/1972), I, 121-122; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIV, tahk. Abdülkadir Şeybe el-Hamad, (Riyad: 1421/2001), I, 61-62.

düşmeyen bunun yanı sıra te'vil yoluna da gitmeyen Ehl-i Sünnet topluluğudur. Selefiyye itikâdî konularda akıl ve rey'e asla müracaat etmez. Kur'an ve sünnette bildirilen konuları yorum yapmadan aynen kabul eder.² İman amel münasebeti; doğal olarak îmanla ilgili diğer meselelerin de gündeme gelmesine neden olmuş ve bu konularda farklı kişi ve mezhepler muhalifleriyle tartışmış, bazen aşırı bir dil kullanmak suretiyle birbirlerini tenkit etmişlerdir.

Biz de İbnü'l-Mülakkın'ın "İman" konularına yaklaşımını, ilgili konular hakkındaki rivayetleri *et-Tavzih li Şerhi'l-Câmiî's-Sahîh* eseri bağlamında değerlendireceğiz. Bu değerlendirmeler "îmanın tanımı", "îman amel ilişkisi", "îman-İslâm meselesi", "îmanda artma ve eksilme" ile "îman ve büyük günah problemi" adlı başlıklar altında incelenecektir. Zikredilen meseleler açıklanmaya çalışılırken ilgili konular hakkında bazı mezheplerin ve Buhârî'nin görüşlerinede kısaca değinildikten sonra İbnü'l-Mülakkın'ın ilgili rivayetler bağlamında sözü edilen tartışma konularına yaklaşımı incelenip değerlendirilecektir. İbnü'l-Mülakkın'ın değerlendirmeleri verilirken en azından diğer şarihlerin de konuya nasıl yaklaştıklarını öğrenebilmek için İbn Hacer ve Nevevî'nin bazı görüşlerine de kısaca değinilmiştir. Bu değerlendirmelere geçmeden önce İbnü'l-Mülakkın'ın hayatı ve eserleri hakkında kısa da olsa bilgi sahibi olmamız konunun anlaşılmasına katkıda bulacaktır.

1. İBNÜ'L-MÜLAKKIN'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. 1. İbnü'l-Mülakkın'ın Hayatı

İbnü'l-Mülakkın; fakih, usûl âlimi, muhaddis ve tarihçidir. Asıl adı Ömer b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî el-Vâdiyâşî el-Endülüsî et-Tekrûrî el-Mısırî olup³ lakabı Sirâcüddîn'dir. İbnü'l-Mülakkın diye meşhurdur. 723/1323 senesinde Kâhîre'de doğmuştur. Babası Nûreddîn aslen Endülüslü olup Endülüs'ün Vâdiyâş şehrinden; Kur'an'ı ve kırâat vecihlerini, lügat, nahiv gibi ilimleri bilen kültürlü bir kimse idi. Daha sonra, Garbî Afrika'daki et-Tekrûr beldesine yerleşti.⁴ Burada halka Kur'an öğretti. Sonra da Mısır'a gitti ve orada evlendi. Aradan çok geçmeden vefât etti (724/1324). Oğlu Sirâcüddîn, o esnada bir yaşında idi. Vefatından az önce, arkadaşlarından sâlih bir zât olan Şeyh Şerâfüddîn İsâ el-Magribî'ye vekâlet verip oğlu Sirâcüddîn için vasiyyette bulundu. Bu kişi, Tûlûn Câmiî'nde insanlara Kur'an okur, onlar da ezberlerdi.⁵ Daha sonra, Sirâcüddîn'in annesi ile evlendi. Sirâcüddîn'in ta'lim ve terbiyesi ile meşgûl oldu.⁶ İbnü'l-

2 Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, (Konya: Tekin Kitabevi, 1998) 4. baskı, s. 51.

3 Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I-IV (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993/1414), II, 56.

4 İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavzih li şerhi'l-Câmiî's-Sahîh*, I-XXXVI, Thk. Dârü'l-Felâh Ekibi (Hâlid er-Rabbât ve Cum'â Fethi), 1. Baskı, (Katar: Vizâretü'l-Evkâf veş-Şüunü'l-İslâmiyye, 2008), I (Mukaddime), 195-196.

5 Şehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, (Beyrut: 1992), VI, 100.

6 Şehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, VI, 100.

Mülakkın, üvey babasından Kur'an okuyup hıfzını tamamladı. Mâlikî fikhını⁷ öğrendi ve Cemmâilî'nin Umdetül-ahkâm adlı eserini; daha sonra da İzzeddin b. Cemâa'nın telkiniyle Şafî mezhebine yönelerek Nevevî'nin Minhâcüt-tâlibin'ini ezberledi. Kahire'nin tanınmış âlimlerinden Arapça, fıkıh ve kıraat dersleri aldı. Bizzat kendisi 1000 hadis cüzü dinlediğini söyler. İskenderiye, Kudüs, Dımaşk ve hac münasebetiyle iki defa gittiği (740/1340,761/1360) Mekke ve Medine'de tahsilini sürdürdü.İbn Seyyidinnâs ve Kutbüddin el-Halebî'den ders aldı. Mısır, Haleb, Dımaşk'da birçok âlimden ilim öğrendi.⁸

Fıkıh ilmini zamanının büyük âlimlerinden olan Takıyyüddin es-Sübkî, Kemâlüddin en-Neşâî ve İzzüddin b. Cemâ'adan; Arab dili ve edebiyatını Ebû Hayyân el-Gırnâti ve Cemâlüddin b. Hişâm'dan;⁹ kıraat ilmini Burhânüddin er-Reşidîden; Hadis ilmini Ebü'l-Feth b. Seyyidinnâs, Kutbüddin el-Halebî, Ebû Abdullah es-Serrâc, Muhammed b. Gâlî, Zeynüddin Abdürrahmân b. Abdülhâdi, Ahmed b. Küştâgdi, Hasen b. Sedüddin, Ahmed b. Ali b. Ömer el-Halebî, Ahmed b. Ali el-Müştûli, Muhammed b. Ahmed el-Fârûkî, Sadruddin Ebu'l-Kâsım el-Meydûmî, İbrâhim b. Ali ez-Zerzârî, Zeynüddin Ebû Bekr b. Kâsım er-Rahbî ve Alâüddin el-Moğoltay'dan öğrendi. 770/1368 senesinde Dımaşk'a gitti ve Fahrüddin b. el-Buhârî'nin talebelerinden olan İbnü'l-Emile ve başkalarından ders aldı. Âlim ve kâmil bir zât olup ders okutmaya, fetvâ vermeye başladı. Dârü'l-hadisî'l-Kâmilîyye'de idârecilik yaptı.¹⁰ Birçok öğrenci yetiştirdi.¹¹

İbnü'l-Mülakkın genç yaşta tahsile başlaması, geçim sıkıntısı çekmemesi iyi bir kütüphaneye sahip olması ve uzun süre resmî görev almaması sebebiyle telifte erken dönemde başlamış,¹² üçyüzden¹³ fazla eser yazmıştır. Eserlerindeki ifâde, ders anlatırkenki ifâdesinden çok daha güzeldi. Son zamanlarına doğru, eserlerinin büyük bir kısmı yandı.¹⁴ 804/1401 senesi Rebîu'l-evvel ayının altıncı günü Kâhire'de vefât etti.¹⁵ Birçok âlim ondan övgüyle bahsetmişlerdir. İbn Hacer de onun hakkında; "İnsaf ve güzel ahlâk sahibi olup ilmî çalışmalarla meşgul olan, güler yüzlü bir zât idi." demektedir.¹⁶

1. 2. Eserleri

İbnü'l-Mülakkın Hadis, fıkıh, biyografi başta olmak üzere çeşitli alanlarda

7 Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, I-X, thk. Mahmud Arnaut, Abdülkadir Arnaut, (Beyrut: Dar İbn Kesir, 1406/1987), IX, 72.

8 Muhammed Kemaleddin İzzettin, *İbn Mülakkın Müerrihen*, (Beyrut: 1987), s. 11-12.

9 Muhammed Kemaleddin İzzettin, *İbn Mülakkın Müerrihen*, s. 12.

10 Sehâvi, *Dav'u'l-lâmi'*, VI, 102; Muhammed Kemaleddin İzzettin, *İbn Mülakkın Müerrihen*, s. 16.

11 İbnü'l-Mülakkın'ın yetiştirdiği öğrenciler için bkz: İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, I (Mukaddime), 247-280.

12 Ahmet Özel, "İbnü'l-Mülakkın", *DİA*, XXI, 150.

13 *İbn Hacer* el-Askalâni, *İnbâel-Gumr bi-Ebla el-Umr*, I-II, tahk. Talik Dr. Hasan Habeşi, (Kahire: 1994), II, 218.

14 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, I (Mukaddime), 207. Ahmet Özel, "İbnü'l-Mülakkın", *DİA*, XXI, 150.

15 Suyuti, *Hüsnü'l-muhadaraft Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, tahk. Muhammed b. Fadl İbrahim, (Kahire: Darü İhyai'l Kütübi'l Arabiyye, 1387/1967), I, 438.

16 İbn Hacer el-Askalâni, *İnbâ el-Gumr*, II, 218.

yaklaşık üçyüz civarında eser kaleme almıştır. Ancak kaynaklarda belirtildiğine göre kütüphanesinin yanması sonucu bazı kitapları gün yüzüne çıkmamıştır. Burada İbnü'l-Mülakkın'ın *et-Tavzihli-Şerhi'l-Câmi's-Sahih* adlı eseri hakkında da kısa bilgiler verilecektir.¹⁷ Matbu ve mahtut olan eserleri de özellikle Ahmet Özel tarafından Diyanet İslam Ansiklopedisi'ne yazılan İbnü'l-Mülakkın maddesinden faydalanmak suretiyle belirtilecektir.

1. 2. 1. Hadis İlmiyle İlgili Eserleri

1. et-Tavzih li Şerhi'l-Câmi's-Sahih. İbn Hacer el-Askalânî'nin bildirdiğine göre müellifin, hocaları Kutbüddin el-Halebî ve Moğultay b. Kılıç'ın Buhârî şerhlerini esas alıp bazı ilâvelerde bulunarak oluşturduğu yirmi ciltlik eseridir. Millet Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli kütüphanelerde eserin muhtelif ciltlerine ait yazmaları mevcuttur. Ahmed Hâc Muhammed Osman, kitabın “Enbiyâ” ve “Menâkıb” bölümlerinden bazı kısımları Kasasü'l-enbiyâ ve menâkıbü'l-kaba'il min'et-Tavzih li-şerhi'l-Câmi's-sahih adıyla neşretmiştir.¹⁸

Müellif şerhine bir mukaddime ile başlamış ve orada sünnetin önemi, konumu, bu hususla ilgili deliller, hüküm ve fetva ehlinin bilmesi gereken noktalar, mutlak, mukayyed, âmm, hass, nâsîh, mensûh, Hz. Peygamber'in sünnetinin korunması ve tebliğ edilmesinin gerekliliği ile ilgili konuları ele almıştır.¹⁹

Şerhinde dil tahlillerini yapar, fikhî ahkâmı beyan eder, Garîbü'l-Hadîs ve İlelü'l-Hadîs konularında bilgiler sunar.²⁰ İsnâd ve ricâl ile ilgili problemler, metnin değişik lafızları, muhtelif, mu'telif, sahâbe ve tâbiün ile ilgili tanıtıcı bilgiler, mürsel, munkatı, maktu, mu'dal, mütevatir, âhâd, müdrec, muallel, fikhü'l-hadis, hadisten çıkarılabilecek fikhî ve usule dair konular hakkında bilgiler verir.²¹

Rivayetlerin şerhinde önceki âlimlerin görüşlerine yer verir, muhtelif kaynak ve şerhlerden faydalanır.²² Ayrıca bu eserde özellikle kelimeler konularına genişçe yer verilmiş olması dikkat çekmektedir.²³

2. Muhtasarü İstidraki'l-Hâfız ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim (nşr. Abdullah Hamed el-Lahidân-Sa'd b. Abdullah b. Abdülkâdir, I-VII, Riyad 1411).

3. el-Bedrü'l-münîr fi tahriri ehâdisi's-Şerhi'l-kebir. Müellifin kendi eserine yaptığı ihtisar Muhtasarü'l-Bedri'l-münîr (neşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1407/1987) ve Hulâsâtü'l-Bedri'l-münîr (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, I-II,

17 et-Tavzih hakkında daha geniş bilgi için bkz: İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, I (Mukaddime), 331-390.

18 Ahmet Özel, “İbnü'l Mülakkın”, *DİA*, XXI, 150.

19 İbnü'l Mülakkın, *et-Tavzih*, I, 334.

20 İbnü'l Mülakkın, *et-Tavzih*, I, 334-335.

21 İbnü'l Mülakkın, *et-Tavzih*, I, 337.

22 İbnü'l Mülakkın, *et-Tavzih*, I, 339.

23 Nurullah Agitoğlu, “Halku'l-Kur'ân ve Rû'yetullah Konuları Bağlamında İbnü'l-Mülakkın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:5 cilt:V sayı:10 2014/2, ss. 99-124, s. 100.

Riyad 1410/1989) adlarıyla neşredilmiştir. Medine'de el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de bazı araştırmacılar tarafından çeşitli bölümleri yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanan el-Bedrü'l-münîr'in üç cildi yayımlanmıştır (nşr. Cemâl Muhammed es-Seyyid, Riyad 14 14).

4. el-İ'lâm bi-fevaidi Umdeti'l-ahkâm (nşr. Ahmed b. Muhammed el-Müşeykih, I-V, Riyad 1417/1997).

5. Tuhfetü'l-muhtâc ilâ edilleti (ehâdîsi)'l-Minhâc (nşr. Abdullah Saâf el-Lihyânî, I-II, Mekke 1406).

6. İzâhu'l-irtiyâb fi ma'rifeti mâ yeştebihü ve yeteşahhafü mine'l-esmâ' ve'l-ensâb ve'l-elfâz ve'l-künâ ve'lelkâbi'l-vâkı'a fi Tuhfeti'l-muhtâc ilâ edilleti'l-Minhâc (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye. Hadis, nr. 1746; Chester Beatty Library, nr. 3382; bundan çekilmiş bir nüshası Kuveyt Ma'hedü'l-mahtûtât, nr. 933/2'de kayıtlıdır).

7. el-Bülğa fi ehâdîsi'l-ahkâm mimma'ttefeka aleyhiş-şeyhayn (nşr. Muhyiddin Necîb, Dımaşk 1411).

8. Tezkiretü'l-muhtâc ilâ ehâdîsi'l-Minhâc (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut 1415/1994).

9. el-Mukni' fi ulûmi'l-hadîs. Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde Câvid A'zam Abdülazîm'in yüksek lisans tezi olarak neşre hazırladığı eser (1403/1983) Abdullah Yûsuf el-Cedî tarafından yayımlanmıştır (I-II, Riyad 1413/1992).

10. et-Tezkire fi ulûmi'l-hadîs. Bir önceki eserin muhtasarıdır (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Amman 1408).

11. Tezkiretü'l-ahyâr bimâ fi'l-Vasît mine'l-ahbâr (TSMK, III. Ahmed, nr. 473).

12. Ğâyetü'l-me'mûli'r-râğıb fi marifeti ehâdîsi İbni'l-Hâcib. (Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim Paşa, nr. 396).

13. İncâzü'l-vadi'l-vefi fi şerhi Câmî'i't-Tirmizî. Eserin ilk bölümlerini ihtiva eden 153 varaklık müellif hattı nüshası Chester Beatty Library'de kayıtlıdır (nr. 5187).

14. Mâ temessü ileyhi'l-hâce alâ Süneni İbn Mâce (Edirne Selimiye Ktp., nr. 487).

15. Şerhu Zevâ'idi Müslim ale'l-Buhârî (Bağdat, Mektebetü'l-evkâfi'l-âmmе, nr. 3012, 3015).

1. 2. 2. Fıkıh İlmiyle İlgili Eserleri

1. Umdeti'l-muhtâc ilâ Kitâbi'l-Minhâc (Chester Beatty Library, nr. 3361, 3366, 3382, 3946, 4687; bundan çekilmiş bir nüsha için bkz. Kuveyt Ma'hedü'l-mahtûtât, nr. 1841).

2. Ucâletü'l-muhtâc ilâ tevcihi'l-Minhâc. (Chester Beatty Library, nr. 3360, 3423, 3481; Süleymaniye Ktp. İzmir, nr. 211, Turhan Valide Sultan, nr. 144; Bağdat, Mektebetü'l-evkâfi'l-âmmе, nr. 3870).

3. el-İşârât ilâ mâ vaka'a fi'l-Minhâc mine'l-esmâ ve'l-emâkin ve'l-luğat (Chester Beatty Library, nr. 4547; İskenderiye, Mektebetü'l-belediyye, nr. 2294 B; bundan çekilmiş bir nüsha için bkz. Kahire Ma'hedü ihyâi'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, Tarih, nr. 38).

4. et-Tezkire fi'l-fıkhîş-Şâfi'i (nşr. Yâsîn b. Nâsır el-Hatîb, Cidde 1990).

5. el-Eşbâh ve'n-nezâir f'l-fıkh (TSMK, III. Ahmed, nr. 752; bundan çekilmiş bir nüsha için bkz. Mekke Ümmü'l-kura Ünversitesi Merkezü'l-bahsi'l-ilmî Ktp., nr. 89; Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, nr. 59/9).

6. Hulâsatü'l-fetâvi fi teshili esrâri'l-Hâvî (Bağdat Mektebetü'l-evkâfi'l-âmmе nr. 3875) müellifin aynı esere yaptığı daha küçük bir şerh olan Tahrîrü'l-fetâvi'l-vâkıa fi'l-Hâvî'nin ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtih, nr. 2284) birer nüshası mevcuttur.

7. Gunyetü'l-fakih fi şerhi't-Tenbîh (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1341, I. Cilt).

8. el-Kelâm ala Süneni'l-cum'a kablehâ ve bâdeha (Hind 1314).

1. 2. 3. Biyografik Eserleri

1. el-İkdü'l-müzhеb fi tabakati hameleti'l-mezheb. Eymen Nasr el-Ezherî ve Seyyid Mühennâ tarafından neşredilmiştir (Beirut 1417/1997).

2. Tabakâtü'l-evliyâ. Nüreddin Şerîbe, müellifin ve klasik kaynakların Tabakâtü's-süfiyye şeklinde kaydettikleri eseri, bazı yazma nüshalardan hareketle yukarıdaki adla yayımlamıştır (Kahire 1393/1973).

3. Nüzhetü'n-nüzzâr fi kudâti'l-emsâr (nşr. Mediha Muhammed eş-Şerkâvî, Kahire 1996).

4. İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl. (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. I 90; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1378-1379).

5. Dürerü'l-cevâhir fi menâkibiş-Şeyh Abdilkâdir (Süleymaniye Ktp., Hasan Hayri-Abdullah Efendi, nr. 171; Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, nr. 4407/2, vr. 39-43; Bağdat, Mektebetü'l-evkâfi'l-âmmе, nr. 10058).

1. 2. 4. Diğer Eserleri

1. Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân (nşr. SemîrTâhâ el-Meczûb, Beirut: 1408/ 1987).

2. Ğâyetü's-sül fi hasaisi'r-Rasûl (nşr. Abdullah Bahrüddin Abdullah, Beirut: 1414/ 1993).

3. Hadâ'iku'l-hakaik. (San'a, el-Câmiu'l-kebîr Ktp., nr. 90; Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 208).²⁴

2. İBNÜ'L-MÜLAKKIN'IN İMANLA İLGİLİ KONULARA YAKLAŞIMI

Makalemizin bu son kısmında İbnü'l-Mülakkın'ın "imanın tanımı", "iman amel ilişkisi", iman-İslâm meselesi", "imanda artma ve eksilme" ile "iman ve büyük günah problemi" ile ilgili görüşleri rivayetler bağlamında ele alınacaktır.

2. 1. İmanın Tanımı

İmanın tanımı konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Hâricîler, iman hususunda ilk olarak tavır koyan mezheptir. İmanın söz ve amel olduğunu ilk olarak ifade edenler de Hâricîlerdir.²⁵ Mürcie'ye göre ise iman, dil ile ikrâr veya kalp ile tasdik veyahut da her ikisidir.²⁶ Hâricîler ve Ehl-i hadis imanı "farz kılınan bütün iyilikleri kalple, dille ve diğer organlarla yerine getirmek"²⁷ olarak tanımlamışlardır. Mürcie ise imanı "söz" olarak veya sadece "marifet" olarak ya da "hem dilin hem de kalbin fiili" olarak tanımlamıştır.²⁸

Ehl-i hadis, görüşlerinedaha çok ayet ve hadîslerle ispat etmeye çalışmıştır. Ayet ve hadîs bulunan konularda nassı esas alıp bulunmadığı konularda re'ý ve içtihadı başvurmak yerine susmayı tercih etmişlerdir.²⁹ Ehl-i hadis'in büyüklerinden Buhârî de aynı yolu takip etmiş, görüşlerini nass ve eserle te'yide çalışmıştır. Buhârî'ye göre amel imanın ayrılmaz bir parçasıdır. Amelin imandan bir cüz olması zaten Selefiyye'nin ortak görüşüdür.³⁰ Sahîh-i Buhârî'nin iman bölümündeki bab başlıkları ve bu başlıklarda kullanılan âyetler ile ilgili konuda serdedilen hadislerin çoğu Ehl-i hadis'in görüşlerinin doğruluğunu ispat etmeye matúftur.³¹ Bu bağlamda İbnü'l-Mülakkın de iman bölümünde bulunan rivayetlere yaklaşımını sergilemiştir. İlgili rivayetlerin şerhinde Sahîh-i Buhârî'nin sahip olduğu otoritesi-nin etkisinde kalarak Buhârî'yi destekleyici nitelikte açıklamalarda bulunmuştur.

Ehl-i hadis'in en önemli mümeyyiz vasıflarından biri "imanın söz ve amel olduğu, artıp eksildiği" fikrini benimsemeleridir. Ehl-i hadîse göre iman söz ve ameldir.³² İman kalpe bilinen, dil ile ikrâr edilen, amelle artırılan şeydir. İman

24 Ahmet Özel, "İbnü'l-Mülakkın", *DİA*, XX, 150-152.

25 Eş'ari, Ebü'l-Hasan b. Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfü'l-musallin*, 2. baskı, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Kahire: Mektebetü'n-Nahdatü'l-Misriyye, 1369/1950), s. 86.

26 Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin, *el-Milel ve'n-nihal*, I-II, (Lübnan: Daru'l-Marefe, 2001), I, s. 164.

27 Lalekâi, Hibetüllah b. el-Hasen, *Şerhu Usuli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemaâ*, I-IX, nşr. Ahmed b. Sa'd Hamdan el-Ğamidi, (Riyad: 1994), VI, 955-964.

28 Sönmez Kutlu, "Mürcie", *DİA*, XXXII, 43.

29 Abdullah Aydınlı, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, X, 510.

30 M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", *DİA*, XXXVI, 401.

31 Mehmet Çetinkaya, *Mezhepler Tarihi Açısından Sahih-i Buhârî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜS-BE, (İstanbul: 2006), s. 74.

32 Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfü'l-musallin*, s. 293.

bütün taatlerdir.³³ İbn Teymiyye (728/1327) geç vefat eden bazı sahâbe isimleriyle birlikte şehirlere göre, îmanın söz ve amel olduğu ve artıp eksildiğini kabul edenlerin uzun bir listesini bize verir.³⁴ Ehl-i hadis'in îmanın tanımında tasdiğe ve amele önem atfetmeleri îmanı sırf bilgi olarak tanımlayan Cehmîyye ve Mürce'yi reddetmek içindir. Çünkü Cehm'e göre îman kalpte hâsıl olan bir bilgidir (marifet). İman parçalara bölünmez yahut tasdik, ikrâr ve amel diye kısımlara ayrılmaz. Bilgilerin birbirinden üstün olma durumu yoktur.³⁵

İbnü'l-Mülakkın daîmanın dil ile ikrar kalp ile tasdik olduğu, dil ile ikrar olmadan kalp ile tasdik, kalp ile tasdik olmadan dil ile ikrarın bir faydasının olmayacağı³⁶ fikrindedir. Bu açıklama Mürce'nin îman, dil ile ikrâr veya kalp ile tasdik veyahut her ikisidir görüşüne reddiye niteliği taşımaktadır.³⁷

İbnü'l-Mülakkın rivayetler bağlamında da îmanın tanımı hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Şöyle bir rivayet vardır: Zuhri şöyle dedi: Bana Âmir b.Sa'd, babası Sa'd b. Ebî Vakkas'dan haber verdi ki, şöyle demiştir: Rasûlullah bir takım insanlara dünyalık veriyordu; Sa'd da orada oturuyordu. Derken Rasûlullah içlerinden en ziyâde beğendiğim birini bıraktı. Bunun üzerine: Yâ Rasûlallah! Filânı niçin bıraktın? Vallahi onu bir mü'min biliyorum, dedim. Öyle deme, müslim (de), buyurdu. Bir müddet sustum. Nihayet o adam hakkındaki bilgim bana galebe etti de dayanamadım, yine sözümü tekrar ederek: Filânı niçin mahrum bıraktın? Vallahi ben onu mü'min biliyorum, dedim. Yine: Öyle deme, müslim (de), buyurdu. Ben yine sustum. Lâkin o zât hakkındaki bilgim bana galebe etti, sözümü tekrar ettim. Rasûlullah yine o sözü tekrar ettikten sonra: Ey Sa'd, bir adama, Allah onu yüzükoyun ateşe atmasın diye başkasını daha ziyâde sevdiğim halde ihsanda bulunduğum olur, buyurdu. Bu hadîsi Zuhri'den Yunus, Salih b. Keysân, Ma'mer b. Râşid ve Zuhri'nin erkek kardeşinin oğlu Muhammed b. Abdillâh da rivayet etti.³⁸

Bu rivayetin şerhinde İbnü'l-Mülakkın; "Burada hak ehli mezhebinin dile getirdiği, kişinin dil ile ikrarı, kalbindeki îmanla birleşmeyince îmanı kabul olmaz görüşüne delil vardır. Bu delil, Kerrâmiye'nin ve gulat-ı Mürce'nin îman sadece ikrardır görüşünün aksine bir görüştür. Bu, apaçık bir hatadır. İcma-i ümmet ve nasslar, münafıkların apaçık kafir olduğunu söyler. Çünkü onlar da dilleriyle ikrar ederler (kalpleri ile îman etmezler)"³⁹ görüşlerini dile getirmiştir. Aynı şekilde İbn

33 İbn Mende, Ebu Abdullâh Muhammed, *Kitabu'l-îman*, I-II, thk. Ali b. Muhammed Fakihî, 2. baskı, (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1985), I, 327.

34 İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *el-İman*, thk. Muhammed Zübeydi, (Beirut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1414/1993), s. 272-273.

35 Şehristâni, Ebü'l-Feth Taceddin, *el-Milel ve'n-nihal*, I-II (Lübnan: Daru'l-Marife, 2001), I, 99.

36 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, III, 130: krş: İbn Hacer, *Fethü'l-bâri*, I, 63, Nevevi, Ebu Zekerıyya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. el-Haccac*, I-XVIII, (Mısır: el-Matbaatü'l-Mısriyye bi'l-Ezher, 1349/1930)I, 220.

37 Aynı şekilde Buhârî'nin de İman konusunda Mürce ile tartışması hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kamil Çakın, Buhârî'nin Mürce ile İman Konusunda Tartışması, *AÜİFD*, XXXII, (1992), s. 183-198.

38 Buhârî, İman, 19.

39 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, s. 648

Hacer de bu rivayetin, Mürcie'nin iman sadece dil ile ikrardır demelerine reddiye olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Keza Nevevî de şerhinde aynı kanaattedir.⁴¹

Yine “Herkesin eline ancak niyet ettiği şeyin geçeceğine” delil olarak gelen babda nakledilen“ Ameller niyete göredir. Her bir kimse için ancak niyet ettiği şey vardır. Binâenaleyh her kimin hicreti Allah'a ve Rasûl'üne yönelmişse, onun hicreti Allah'a ve Rasûl'ünedir. Artık nail olacağı bir dünyâ veya evleneceği bir kadından dolayı hicret etmiş kimse varsa, onun hicreti, hicretine sebep olan şeydir”⁴² rivayeti ve müteakib rivayetler hakkında da: “Bu hadisler, Mürcie'nin iman, dil ile ikrardır görüşüne reddiyedir, çünkü münafıklar da sadece dilleriyle müslüman olduklarını söyler ama kalpleriyle iman etmedikleri için onların cehenneme girecekleri hususunda ittifak vardır.”⁴³ demek suretiyle Mürcie'nin görüşlerini tenkid etmiştir.

Böylece şârihimiz, iman konusunda en başta Mürcie, Kerrâmiye olmak üzere diğer fırkaların iman konusundaki görüşlerine reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur.

2. 2. İman-Amel İlişkisi

Ehl-i hadis gibi Buhârî'nin iman anlayışı da amel önceliklidir. Buna göre amel imanı kemale erdirici bir rol oynar. Mümin sırf iman ederek cehennemden korunamaz. Amel şarttır. Şu var ki mü'min sonunda cennete girecektir. Ehl-i Sünnet akidesine göre, bir kimse mü'min olarak son nefesini verebildiği takdirde ebedi olarak cehennemde kalmayacaktır. Ehl-i hadise göre ehl-i kıbleden hiç kimse zinâ, hırsızlık ve buna benzer büyük günahı irtikâb etmekten dolayı tekfir edilemez. Mürtekib-i kebîre olsalar bile imanları dolayısıyla mü'mindirler.⁴⁴ Tövbe etmeden ölse bile Allah dilerse affeder, dilerse günahı kadar azab eder, fakat onu ebedi cehennemde bırakmaz. Ehl-i hadis ve Mürcie'nin iman nazariyeleri karşılaştırıldığında Ehl-i hadis ve Hâriciler amel merkezli, Mürcie ve Cehmiyye iman merkezlidir. Ehl-i hadisîmanın şubeleriyle ilgili tasniflerde iman; namaz, oruç, zekât, hac gibi bir amel olarak görmüşlerdir. Mu'tezile ise mürtekib-i kebîre hakkında iki zıt görüşün arasını bulan “el-menziletü beyne'l-menziletayn” görüşünü ortaya atmıştır.⁴⁵

İbnü'l-Mülakkın iman-amel ilişkisini rivayetler bağlamında ele almaktadır. Örneğin; İbn Ömer, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: “Allah'tan başka hakk ilâh olmadığına ve Muhammed'in Rasûlullah olduğuna (zahirde) şehâdet, namazı ikame, zekâtı eda edinceye kadar insanlarla savaşmak bana emrolundu. Onlar bu işleri yapınca -İslâm hakkının gereği (olan haddler) müstesna olmak üze-

40 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 101.

41 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 146-148.

42 Buhârî, *İman*, 41.

43 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 233.

44 Eş'arî, *Makâlât*, s. 292.

45 İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *DİA*, XXXI, 396.

re- canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar. (Bâtınlarındakilerden dolayı olan) hesâblarına gelince, o (hesabı görmek) Allah'a aittir.”⁴⁶ İbnü'l-Mülakkın bu rivayetin Mürcie'nin îmanın amele ihtiyacı olmadığı yönündeki görüşüne reddiye olduğunu söylemiştir.⁴⁷ Aynı görüş İbn Hacer tarafından da dile getirilmiştir.⁴⁸

İbnü'l-Mülakkın, “İman ancak ameldir diyen kimse” babındaki “İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size miras verilen cennettir.”⁴⁹ ayeti hakkında da: “Ayet, yüksek derecelere salih amellerle ulaşılabilceğine delalet eder. Çünkü hadiste belirtildiği gibi îman, amel ve sözdür. Bu Ehl-i Sünnetin görüşüdür. Bu ayrıca Buhârî'nin babı oluşturmadaki amacıdır. Burada Mürcie'ye reddiye vardır. Aşırı giden Mürcie (Gulat-ı Mürcie) hata yaptılar ve şöyle dediler: Kim şehadet getirirse, buna kalbi ile îman etmese de cennete girer. Kadı İyaz onların bu çürük ve tutarsız görüşlerini ortaya koymuştur. Bu hadiste îmanın amelden olduğu bilgisi vardır. Diğer bazı hadislerde ameller ve îmanın ayrılığı vardır. Yine îmanın mücerred olarak tevhid diye isimlendirilmesi ve kalple ikrar edilmesi ile İslâmın söz ile ifade edilmesi, organlarla amel edilmesi sözkonusudur. İmanın hakikati mücerred olarak dilin kalple uyum içinde olması ve imanın tam olarak olgunluğa erişmesi organlarla amel neticesinde olur. Bir mümin ancak bu haliyle kurtuluşa erer. O halde îmanın bütün amellere veya bir kısmına ad olarak verilmesi uygun bir durumdur. Tasdik, amellerin en faziletlisidir.”⁵⁰ demek suretiyle Ehl-i Sünnet geleneğini savunmuş ve görüşlerine katılmadığı mezhep ve görüşlere ise reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur.

“Mü'minin, farkında olmaksızın amelinin bâtlı olup boşa gitmesinden korkması babı” ve nakledilen rivayetlerde de İbnü'l-Mülakkın, Mürcie'nin; “İmanla beraber günahın bir zararı olmadığı gibi küfürle beraber de tâatın bir faydası yoktur.” görüşüne reddiye bulunduğunu söylemiştir.⁵¹ İbn Hacer de özellikle bu babın Mürcie'nin görüşlerine reddiye niteliğinde olduğunu ifade eder.⁵²

2. 3. İman-İslâm Meselesi

Buhârî, îman ile İslâm'ın aynı olduğunu ilk öne sürenlerdendir. Din, îman ve İslâm kavramları aynı anlamda kullanılan kavramlardır. Bununla birlikte aralarında fark vardır. Din sadece îmandan ibaret değildir. Din îman üzerine kurulmuş bir tutum ve davranışlar bütünüdür. Kur'an'da kullanılan İslâm kavramı⁵³ amel boyutunu da kapsar şekilde kullanılmıştır. Kelime anlamlarıyla İslâm teslimiyet

46 Buhârî, îman, 17.

47 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 610.

48 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 95.

49 Hicr, 43/72.

50 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 631-632.

51 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, III, 165-166.

52 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 135.

53 Âl-i İmrân, 3/19, 85.

ve inkiyadı, îman ise kalbî inanç ve tasdîki ifade eder. Her müslüman mü'min midir? İman mı yoksa İslâm mı daha kapsamlıdır? Bu konuda Ehl-i hadis içinde iki kavramın hem aynı hem farklı olduğunu söyleyenler çıkmıştır. Bazı kelâmcılar ile, Mu'tezile ve Havâric îman ile İslâm'ı aynı kabul etmişler ve bir ayrıma tabi tutmamışlardır. Dolayısıyla bu mezheplere göre imandan çıkan İslâm'dan da çıkar. Fakat Mu'tezile bunlara müslüman dememekle birlikte kâfir de dememiştir. Onları iki menzile arasında bir menzilede kabul etmiştir.⁵⁴

Buhârî konu ile ilgili "bir kimsenin İslâm'ı gerçek üzere olmazsa" babı altında şu hadîsi nakleder: "Rasûlullâh bir takım kimselere (dünyalık) veriyordu. Bu, Sa'd b. Ebî Vakkâs da (orada) oturuyordu. Derken Rasûlullâh içlerinden en ziyade beğendiğim birini bıraktı (Bir şey vermedi). Bunun üzerine: "Ya Rasûlallah, filânı ne için bıraktın? Vallahi onu ben mü'min biliyorum." dedim. "Öyle deme, Müslim (de)" buyurdu. Bir müddet sustum. Nihâyet o adam hakkındaki ilmim bana galebe etti de (dayanamadım), yine sözümü tekrar ederek: "Filânı niçin mahrum bıraktın? Vallahi onu ben, mü'min biliyorum", dedim. Yine "Öyle deme, müslim (de)", buyurdu. Ben yine sustum. Lâkin o adam hakkındaki ilmim bana galabe etti. Sözümü tekrar ettim. Rasûlullâh yine o sözü tekrar ettikten sonra buyurdu ki: Ey Sa'd, bir adama, Allah onu yüzükoyun ateşe atmasın diye başkasını daha ziyade sevdiğim halde ihsanda bulunduğum olur."⁵⁵

İbnü'l-Mülakkın burivayetle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Kadı İyaz bu rivayetin, îman ve İslâmın birbirinden farklı olduğunun en büyük delili olduğunu söyler. İman, bâtını ve zahiriyle organların amelidir. Kişi ancak müslüman olursa mümin olur. Kişi müslüman olabilir ancak mümin olamaz. Hadisin lafzı buna delalet eder. Yine Hattâbî bu hadisin zahiri, îman ve İslâm kavramlarının farklı olduğunu gösterir. Bu hadisin anlamı budur. Allah şöyle buyurur: De ki siz îman etmediniz. Fakat teslim olduk deyin⁵⁶. İmanla İslâm hem dış görünüşte hem de iç dünyada görülebilir. Dolayısıyla bir mümine müslüman, müslümana da mümin denilir."⁵⁷

Genel olarak hadîs ulemâsî îmanı söz ve amel ya da dil ile ikrâr, kalp ile tasdik, âzâlarla amel olarak tanımlamıştır. Bu konuda farklı görüş bildirenlerin başında Zührî (124/741) gelir. Zührî'ye göre İslâm dilin ikrârıyla îman ise amellerle gerçekleşir. İslâm kelime, îman ise ameldir.⁵⁸ İbnü'l-Mülakkın da ilgili rivayetler bağlamında açıklamalarda bulunmuştur.

Örneğin "Duanız İmanınızdır" bab başlığı altında İbn Ömer'den nakledilen

54 İbn Teymiyye, *el-İman*, s. 220.

55 Buhârî, *İman*, 19.

56 Hucurat, 49/14.

57 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, II, 648.

58 İbn Teymiyye, *el-İman*, 316.

“İslâm beş şey üzerinde bina edilmiştir...”⁵⁹ rivayetiyle ilgili şöyle demektedir: “Buhârî burada îman kelimesini, amel⁶⁰ anlamında kullanmıştır. İman ve İslâm kavramları da aynı anlamda⁶¹ kullanılmıştır.⁶² Bu durum mezhep âlimleri arasında meşhur tartışmalara sebep olmuştur. Aynı anlamda kullanılması Buhârî'nin mezhebine muvafıktır. Bazıları da bu konuda umum-husus ilişkisi olduğunu söylemişlerdir.⁶³ Hattâbî bu konuda insanların hataya düştüğünü söyler. Zührî “İslâm sözdür, îman ameldir.” diye hükmetmiş, delil olarak da: “Bedeviler ‘îman ettik’ derler, sen ey Muhammed onlara de ki: ‘Hayır siz inanmadınız öyle ise, boyun eğdik, deyin; henüz îman kalplerinize girmedi.’⁶⁴ âyetini göstermiştir. Bazıları bunu kabul etmediler.⁶⁵ Buhârî şârihlerinden Hattâbî bu konuda şu açıklamayı yapar: “Doğru olanı, mutlak hükme gitmeyip kayıtlı ve sınırlı konuşmaktır. Müslüman kişi, bazı hallerde mü'mindir, bazı hallerde gayr-i mü'mindir. Fakat mü'min kişi, her durumda müslümandır. Öyle ise her mü'min mutlaka müslümandır, ama her müslüman mutlaka mü'min değildir. Meseleye bu noktadan bakınca âyetlerin te'vîli düzelir, konunun münakaşası mutedil bir hâl alır. Naslar arasında ihtilaf da ortadan kalkar. İmanın aslı tasdik, İslâm'ın aslı itâat etmek ve boyun eğmektir. Kişi zâhirde itâat eder de içinden boyun eğmez, bazen de içinden boyun eğdiği hâlde zâhirde itaat etmemiştir.”⁶⁶ Aynı görüşler Nevevî tarafından da nakledilmiştir.⁶⁷

İbnü'l-Mülakkın “Hayanın îmandan kaynaklanan bir durum olduğu”⁶⁸ rivayeti ile ilgili olarak İbn Kuteybe'nin şöyle dediğini nakleder: Haya aynen îman gibi sahibini kötülüklerden alıkoyar. Haya, îman diye nitelendirilmiştir. Çünkü araplar bir şeyi, yerine geçen başka bir şeyle isimlendirmiştir.⁶⁹ İbn Hacer de bu bağlamda açıklamalarda bulunmaktadır.⁷⁰

Böylece İbnü'l-Mülakkın bazen îman ve İslâm kelimelerini aynı anlamda kullanırken bazende dilsel çıkarımlarda bulunarak hayayı da îman olarak nitelemiştir. Başka bir rivayetin şerhinde de din, îman, İslâm kavramlarının aynı anlama geldiğini söyler.⁷¹

59 Buhârî, îman, 2.

60 Aynı görüşler için bkz: İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 64.

61 Buhârî, “İman ile İslâm aynı şeydir” görüşüyle Hanefiler, Mu'tezile'nin cumhuru, bazı kelâmcı ve hadisçilerle aynı çizgide iken sünni kelâmcıların çoğundan farklı düşünmektedir. Emin Aşıkutlu, Buhari Döneminde (III/IX. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahih'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin İman Yaklaşımı, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000), s. 82.

62 İbnü'l-Mülakkın yine “babü umûri İslâm”da Buhârî'nin iman ve İslâmı aynı anlamda kullandığını söylemektedir. İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 468.

63 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 456.

64 Hucurat, 49/14.

65 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 456.

66 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 456-457.

67 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 145.

68 Buhârî, imân, 16.

69 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 606.

70 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 94.

71 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 86.

“Allah’a en sevimli din (amel) devamlı olandır”⁷² bab başlığı ile ilgili olarak⁷³ İbnü'l-Mülakkın “Daha önceden geçtiği üzere din, İslâm ve îman kavramları aynı anlamda kullanılmıştı. Ancak burada da dinin, amel olarak adlandırıldığını söyler.”⁷⁴ İbn Hacer de ilgili babın altında; burada musannıf Buhârî’nin gayesi, îmanı amel olarak nitelendirmektir. Buradaki din kelimesinden maksat amel, gerçek din İslâm, hakiki İslâm ise îmanın müteradifidir, demektedir.⁷⁵

Yine bazı fiileri İslâm olarak nitelemiştir. Örneğin “Namaz îmandandır”⁷⁶ bab başlığı altında nakledilen rivayette geçen “Allah sizin îmanınızı boşa çıkaracak değildir.”⁷⁷ ayeti ile ilgili olarak İbnü'l-Mülakkın; bu ayette yer alan îman kelimesinin “namaz” anlamında olduğunu, buna göre ayetin anlamının, Allah namazlarınızı boşa çıkaracak değildir, şeklinde olacağını ifade eder. Ayrıca müfessirler arasında da bu âyetin, onların Beytü'l-Makdis’e doğru kıldıkları namazları hakkında indiği hususunda bir ihtilâf olmadığını dile getirmiştir.⁷⁸ İbn Hacer de ilgili rivayetin şerhinde, bu rivayetin Mürcie’nin dinin amellerinin iman olmadığı yönündeki görüşlerine reddiye olduğunu söylemiştir.⁷⁹

2.4. İmanda Artma ve Eksilme

İman artarsa İslâm da artar mı? Ehl-i hadis îmanın taatlerle arttığı fikrindedir. Kitabü'l-îman yazarları bu konudaki görüşlerini “îman söz ve ameldir veya dil ile ikrar kalb ile tasdik, azalarla ameldir; hayır işlemekle artar, işlememekle eksilir” şeklinde formüle ederek⁸⁰ bu konuda kendilerini destekleyen aklî delillere, hadis ve ayetlere ve sahabe sözlerine sık sık müracaat etmektedirler.⁸¹

İmanın amellerle artması konusunda Ehl-i hadis genelde aynı âyetleri işlemiştir. Bu âyetlerde îmanın artmasından bahsedilmekle birlikte eksilmesinden bahsedilmemektedir. Buhârî’nin îman bahsinde “îman söz ve ameldir, artar ve eksilir.” şeklindeki tarifi îmanın söz ve amel olarak artacağı ve eksileceği görüşünden dolaydır.⁸²

İbnü'l-Mülakkın, Kitabü'l-îmanın hemen başında îmanla ilgili Ehl-i hadis’in düşüncesiyle birlikte kendi düşüncelerini ortaya koymuştur. “Duanız îmanınızdır”

72 Buhârî, İmân, 32.

73 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 114.

74 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 118; 245.

75 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 124-125.

76 Buhârî, İmân, 30

77 Bakara, 2/143.

78 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 98.

79 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 121.

80 Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: TDVY, 2012), s. 134.

81 Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitabu'l-İman*, thk. Nasirüddin el-Elbânî, (Riyad: 2000), s. 44; İbn Mende, Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya, *Kitabu'l-İman*, thk. Ali b. Muhammed Nâsir el-Fakîhî, (Beyrut: 1987), I, 341-349; Bu fikri benimseyenlerin geniş listesi için Bkz: Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 2. basım, (Ankara: Avrasya Yay. 2002), s. 128.

82 Yusuf Şevki Yavuz, “Buhârî”, *DİA*, VI, 373-374.

babında “İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir...”⁸³ rivayetinden sonra şöyle demektedir: “Bu babdan maksat; imanın artıp eksildiği ve imânın namaz, oruç gibi amellere isim olarak verildiğidir.⁸⁴ Selef ile muhaddisler ve bazı mütekellim alimlere göre “iman söz, amel ve niyettir, artar ve eksilir. Bu; kalb ile tasdik, dil ile ikrâr, organlarla -namaz kılmak vb. ibadetlerle- ameldir. Ameller arttıkça iman artar, ameller azaldıkça da iman azalır. Mütekellim âlimlerin çoğu imanın artıp eksilmesini inkar ettiler. Onlara göre İmanın arttığı ve eksildiği kabul edilirse, bu şüphe ve küfür olur. Onlardan muhakkik olanlar şöyle dediler: Tasdikın kendisi artmaz ve eksilmez. Şer’î iman ise, semerelerinin/amellerin eksiklik ve fazlalığına göre artar ve eksilir. Buradan da anlaşılan, selefin sözleri ile beraber imanın ziyadeleşmesi ile ilgili varid olan nasların zahiri ve sözlükte konulduğu anlam ve mütekellim âlimlerin kabul ettiği görüş arasında bir cem (uzlaştırma) yaklaşımı sözkonusudur.”⁸⁵

Nevevî de konu ile ilgili olarak “Tasdik ziyadeliği kabul eder. Çünkü tasdik, fazla nazar ve delillerin kuvvetli olması nisbetinde artar. Hattâ siddiklerin imanı en kuvvetlidir. Onlara hiç şüphe ârız olmaz, onların imanı sarsılmaz. Akıllı bir kimse siddikların tasdikine başka hiç bir kimsenin tasdikinin eşit olmayacağından şüphe etmez. İbn Müleyke diyor ki: Otuz sahabiye yetiştim, her biri nifaktan korkardı. Hiç birisi Cebrâil ve Mikâil’in imanı gibi imanlarının olduğunu söylemiyordu”⁸⁶ tarzında açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁷

Yine “Allah imanınınızı zayı etmez”⁸⁸ ayeti ile ilgili olarak İbnü'l-Mülakkın, İbn Battal’ın şöyle dediğini aktarmaktadır: “Seleften olan Ehl-i Sünnet’e göre; iman söz ve ameldir, artıp eksilir. Kişinin gerçek anlamda müslüman olabilmesi için kalbi ile tasdik, dili ile ikrar ve organlarıyla amel etmesini gerektirir. Kişi diliyle ikrar eder, organlarıyla amelde bulunur ama kalbi ile iman etmezse veya kalbi ile iman eder amel işler ama diliyle inkar ederse mümin olmaz. Yine ikrar eder, iman eder, fakat farzları eda etmezse buna mutlak anlamda mümin denmez.”⁸⁹ İbn Battal’ın açıklamaları Nevevî tarafından da dile getirilmiştir.⁹⁰ Yine İbnü'l-Mülakkın imanın artması ile ilgili olarak farklı yerlerde de diğer mezheplere yönelik reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunur. Örneğin Mürchie’nin imanın artma ve eksilme kabul etmediği hususu ile ilgili olarak “Müslüman elinden ve dilinden başkasının emin

83 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 449.

84 İbnü'l-Mülakkın, “imanın amel olarak nitelendirilmesinin” hak ehli indinde muttefekun aleyh olduğunu, bunun delilinin de Kur’an ve sünnette sayılamayacak kadar çok olduğunu söyler. İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 450. Krş. Nevevî, II, 4.

85 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 449.

86 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 450.

87 Nevevî, *el-Minhâc* I, 148-149.

88 Bakara, 2/143.

89 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 451.

90 Nevevî, *el-Minhâc* I, 146.

olduğu kimsedir”⁹¹ bab başlığı altındaki Tirmizî’de geçen “Mümin, kanları ve malları konusunda kendisinden emin olunan kişidir.”⁹² rivayetinin Mürcie’nin îmanda azalma olmaz görüşüne reddiye olduğunu söyler.⁹³ Yine Cebrâil ve Mikâil’in îmanı ile diğer insanların îmanını kıyaslarken, Cebrâil ve Mikâil’in îmanlarının Mürcie’nin düşüncesinin aksine diğer insanların îmanlarından daha üstün olduğunu söyler.⁹⁴

Yine “Zulmün bazısı daha hafiftir”⁹⁵ bab başlığı altında nakledilen bir rivayet şöyledir: Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: “İman edip de îmanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte emin olmak ancak onların hakkıdır. Doğru yola giden de onlardır.”⁹⁶ âyeti indiği zaman Rasûlulah’ın sahâbileri: “Hangimiz nefesine zulmetmemiştir?” dediler. Bunun üzerine: “Allah’a ortak edinmek şüphesiz büyük bir zulümdür”⁹⁷ âyeti nazil oldu.⁹⁸ İbnü'l-Mülakkın burada, îmanın tamamının amel olduğunu, günahların îmanı azalttığını, taatin de arttırdığını söylemiştir.⁹⁹

Keza İbnü'l-Mülakkın, “Duanız olmasa Rabbim ne diye size değer versin!”¹⁰⁰ ayeti ile ilgili olarak da: “Buradaki dua, îman anlamındadır. İbn Battal da bu ayeti îmanda ziyade olduğunu¹⁰¹ göstermek için kullanmıştır.”¹⁰² demektedir.

İbnü'l-Mülakkın şu ifadelerle konuyu bitirir: “Sonuç olarak Ehl-i Sünnet ve cumhura göre kim kalbiyle tasdik eder, diliyle tevhidi ikrar ederse; içki içmesi, namazı terketmesi gibi amellerinde noksanlık söz konusu olsa da İslâm dairesinden çıkıp kafir olmaz. O fasıktır azabı hakeder. Ona azab da mükafat da verilebilir. Azab edilirse de sonu cennettir. Sehl b. Mütevekkil, bin üstadla karşılaştığını bu üstadların hepsinin îmanın söz ve amel olup artıp eksildiğini ifade ettikleri söyler.¹⁰³ Yakup b. Süfyan da Mekke, Medine, Basra, Şam, Kufede otuzdan fazla Ehl-i Sünnet ve'l Cemaate mensup âlimden îmanın artıp eksileceğini duyduğunu söylemiştir. Ebû Hasan Abdullah b. Ömer İman adlı kitabında; îman söz ile olmuş olsaydı münafiklar da mümin olurdu, çünkü onlar da dilleriyle îman ettiklerini söylerler. Aynı şekilde, peygamberler de insanları söz, amel ile onları söz ve amele davet ederler. Ancak İmam Mâlik, îmanın noksanlaşmayacağı konusunda Hâricilere muvafakat korkusuyla tevakkuf etmiştir.”¹⁰⁴ Bu görüş Nevevî tarafından da dile getirilmiştir.¹⁰⁵

91 Buhârî, İman, 4.

92 Tirmizî, İman, 12.

93 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, II, 492; III, 124.

94 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 163.

95 Buhârî, İman, 4.

96 En'am: 6/82.

97 Lokmân, 25/13.

98 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 32.

99 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 52; Krş. Nevevî, *el-Minhâc*, I, 132-133.

100 Furkan, 25/77.

101 İbn Battal, *Şerhu Sahîhi Buhârî*, I-X, Thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), I, 60.

102 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, II, 446.

103 Benzer görüşler için bkz: İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 61-62.

104 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 450-453.

105 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 146.

2.5. İman ve Büyük Günah Problemi

Büyük günah işleyenin tekfir edilip edilemeyeceği meselesi mezhepler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Hâricilere göre her büyük günah küfürdür, muhâliflerin yurdu küfür yurdudur. Büyük günah işleyen herkes ebedi cehennemde kalacaktır.¹⁰⁶

Hâricilerin mürtekb-i kebîrenin kâfir olduğu şeklindeki sert çıkışına tepki olarak ortaya çıkan Mürcie; küfürle beraber itâatin fayda etmemesi gibi, îmanla beraber günahında zarar vermeyeceğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁷ Büyük günah işleyenin dünyada iken cennetlik veya cehennemlik olduğu hakkında herhangi bir hüküm verilemeyeceği için onun hükmünü kıyâmet gününe bırakmak gerektiğini söylemişlerdir.¹⁰⁸ Eş'ârî'ye göre îman kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrâr ve erkân ile amele gelince, bunlar îmanın fûrûdudur. Büyük günah isleyen kimse, tevbe etmeden bu dünyadan ayrıldığında, onun hükmü Allah'a kalmıştır. O kimsenin cehennemde kâfirlerle birlikte ebedî kalması câiz değildir. Zira kalbinde zerre miktarı îman bulunan bir kimsenin cehennemden çıkarılacağına dair naklî deliller varid olmuştur.¹⁰⁹

Örneğin İbnü'l-Mülakkın“Günahlar cahiliyye işlerindedir”¹¹⁰ bab başlığı ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Kişi sadece günah işlemekle kafir olmaz. Ancak zina ve içki gibi haram kılınan şeyleri helâl kabul ederse kafir olur. Kişinin günahından dolayı tekfir edilmemesi görüşü, Ehl-i Sünnet'in görüşüdür.¹¹¹ Ancak Hâriciler bunları kafir olarak kabul eder. Mu'tezile ise onların ebedi olarak cehennemde kalacaklarına hükmetti. Ancak hak mezhebe göre şirk hariç, büyük günah işlese de onlar ebedi olarak cehennemde kalmaz. Buhârî“*Allah şirk hariç, bütün günahları, istediği kimselerden affeder*”¹¹² ayetini delil olarak zikreder. Bu ayet de Ehl-i Sünnet'in görüşünü apaçık bir şekilde açıklar. Bundan maksat, şirk veya diğer günahlardan dolayı tevbe edenlerin arasında bir fark bulunmadığı olsa da; asıl maksad, günahından dolayı tevbe etmeden ölen kişilerdir. Bu konuda deliller ve selefın icması sabit olmuştur.”¹¹³ Benzer görüşler İbn Hacer tarafından da dile getirilmiştir.¹¹⁴

“İmana ait işler” bab başlığı¹¹⁵ altında “Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne dön-

106 Eş'ârî, *Makalât*, 87.

107 Şehristâni, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

108 Şehristâni, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

109 Şehristâni, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 114.

110 Buhârî, *İman*, 22.

111 Nitekim Selefiyye'nin manevî önderi Ahmed b. Hanbel'e göre insan şirk koşmak hariç, bir emri inkâr etmedikçe dinden çıkmaz. Büyük günah işleyen kimsenin durumu Allah'a kalmıştır. O dilerse affeder, dilerse azab eder. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1980), s. 40.

112 Nisa, 4/48

113 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, III, 29-30

114 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 106-107.

115 Buhârî, *İman*, 3.

dürmeniz hâlis iyilik değildir. Fakat hâlis iyilik; Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitâb'a ve peygamberlere iman eden, malı sevgisine rağmen akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, köle ve esirleri kurtarmaya veren, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahidleştikleri zaman sözlerini yerine getiren, sıkıntıda ve hastalıkta ve muharebenin kızıştığı zamanlarda sabr ve metanet gösteren kişilerin işleridir. İşte böyleleri, sâdık olanlardır ve onlar takvâya erenlerin ta kendileridir.”¹¹⁶ “Mü'minler muhakkak felah bulmuştur ki, onlar namazlarında huşûyu gözetendir, onlar boş ve fâidesiz şeylerden yüz çeviricidirler, onlar zekâtlarını verenlerdir, onlar ırzlarını koruyanlardır, şu var ki, zevcelerine yâhud sağ ellerinin mâlik olduklarına karşı müstesnadır, çünkü onlar kınanmış değildirler. O halde kim bunların ötesini isterse, şüphe yok ki onlar haddi aşanlardır. Ve öyle mü'minler ki, onlar emânetlerine ve ahidlerine riayetkardırlar, onlar namazlarına devam ederler”¹¹⁷ ayetleri ve “İman altmıştan fazla şu'bedir. Hayâ da imandan bir şu'bedir.”¹¹⁸ rivayeti ile ilgili olarak da İbnü'l-Mülakkın “Burada Mürcie'nin, imanın amel olmadan sadece dil ile ikrar olduğu, kişiye imanı ile beraber günahının zarar vermediği görüşüne; ayrıca Hâricilerin, günahların imana zarar verdiği ve günah işleyenlerin kafir olduğu görüşüne ve Mu'tezile'nin büyük günah işleyenlerin ebedi cehennemde kalacakları, iman ile küfür arasındaki fâsıklık konumunda olacağı görüşüne reddiye vardır. Doğru olan Eş'arilerin görüşüdür. Onlara göre bu kişi müslümandır, azab edildikten sonra cennete girer.”¹¹⁹ demek suretiyle diğer mezheplerin görüşlerini eleştirmiş ve reddetmiştir. Bu görüşler Nevevî tarafından da dile getirilmiştir.¹²⁰

Diğer bir rivayet şöyledir: Zuhrî şöyle dedi: Bana Ebû İdrîs Âizullah b. Abdillâh haber verdi ki, Ubâdeb. Sâmit ki- birinci Akabe gecesinde bey'at eden on iki nakîbin biri olmuş ve Bedir harbinde de hazır bulunmuş idi- şöyle demiştir: Rasûlullah etrafında sahâbilerinden bir cemâat mevcûd olduğu hâlde buyurdu ki: “Allah'a (ibâdetinde) hiçbir şeyi ortak kılmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarınızı öldürmemek, kendiliğinizden uyduracağınız bir yalanla (kimseye) iftira etmemek, hiçbir ma'rûfta (iyi işte) isyan etmemek üzere bana bey'at (yânî benimle ahd) ediniz, içinizden sözünde duran olursa mükâfatı Allah'ın üzerindedir. Bu dediklerimden birini yapıp da ondan dolayı dünyâda cezalandırılırsa, bu ceza ona keffârettir. Bunlardan birini yapıp da yaptığı fiili Allah örterse, işi Allah'a kalır. İsterse onu affeder, isterse ona ceza verir”. Biz de bu şart üzere Peygamber'e biat ettik.¹²¹

İbnü'l-Mülakkın bu rivayetle ilgili olarak, “Mü'min, büyük günah işleyip tev-

116 Bakara, 2/177.

117 Mu'minûn, 23/1-9.

118 Buhâri, iman, 16.

119 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, II, 468.

120 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 219-220.

121 Buhâri, imân, 11.

be etmeden ölürse durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse ona azap eder, dilerse onu bağışlar.¹²² Tevhid üzerinde vefat eden bir kişi cehennemde ebedi kalmaz, kişiyi günahından dolayı tekfir eden Hâriciler ile fâsıkın cezalandırılması gerekir diyen Mu'tezile hata yapmıştır."¹²³ tarzında değerlendirmelerde bulunmuştur. Aynı şekilde İbn Hacer de bu rivayetin şerhinde; "Burada, kim büyük günah işlerse kafir olur veya cehennemde ebedi kalır, şeklinde düşünenlere reddiye vardır." der.¹²⁴

Yine İbnü'l-Mülakkın, "Ben Allah'ım, en iyi bileninizim" 125 bab başlığı altında zikrettiği "Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi bile bile yaptığınız yeminlerden sorumlu tutar."¹²⁶ ayeti ile ilgili olarak; bu ayet, iman etmenin kalbe ait bir durum olduğunu iddia eden Kerrâmiye ve Mürcie'den böyle düşünenlerin aleyhine bir durumdur.¹²⁷ demektedir. İbn Hacer de bu ayetin iman etmenin kalbe ait bir durum olduğunu iddia eden Kerrâmiye'nin görüşlerinin aleyhine delil olduğu fikrindedir.¹²⁸

"İman ehlinin ameller sebebiyle birbirlerinden üstün oluşları" babı altında Ebu Said el-Hudri kanalıyla nakledilen "Cennet ehli cennete, ateş ehli de ateşe girdikten sonra Yüce Allah: Kimin kalbinde bir hardal tanesi ağırlığınca iman varsa ateşten çıkarınız, diye emreder. Bunun üzerine bu kimseler simsiyah kesilmiş oldukları halde çıkarılıp hayât (yâhud Haya) nehri içine atılırlar ve orada sel uğrağında kalan yabanî reyhan tohumları nasıl sür'atle yetişirse öylece yetişirler. Görmez misin, bunlar sapsarı olarak ve iki tarafa salınarak (ne güzel) sürerler." ve yine Vuheyb dedi ki: Bize Amr b. Yahya babasından, o da Ebû Saîd'den bu hadîsi tahdîs etti ve bu rivayetinde "Hayât Nehri" ve "Hayırdan bir hardal tanesi" tabîrlerini söyledi."¹²⁹ rivayeti ile ilgili olarak İbnü'l-Mülakkın şöyle demektedir: "Bu hadis, muvahhid olup isyanda olanların cehenneme girebileceğine ve Ehl-i Sünnet'in, büyük günah işleyenlerin ebedi olarak cehennemde kalmayacakları görüşlerine delildir. Bu delil de Hâriciler ve Mutezile'nin bu konudaki düşüncelerinin aleyhinedir. Kitap, sünnet, icma ve selefin icmasındaaz önce zikrettiğimiz Ehl-i Sünnet'in görüşlerini açıklayan deliller vardır."¹³⁰ İbn Hacer de ilgili rivayetin şerhinde; "Burada Mu'tezile'nin büyük günah sahibinin cehennemde ebedi kalacağı görüşüne reddiye vardır." şeklinde açıklamada bulunmuştur.¹³¹ Nevevî de aynı kanaatleri paylaşmaktadır.¹³²

122 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 550.

123 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 550-551.

124 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 82.

125 Buhârî, imân, 13.

126 Bakara, 2/225.

127 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 573-575.

128 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 89.

129 Buhârî, imân, 15.

130 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih*, II, 594-595.

131 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 93.

132 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 149; 219-220.

İbnü'l-Mülakkın muhtelif yerlerde de benzer açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin bir yerde; "Aşere-i mübeşşere ve hakkında nas varid olanlar müstesna hiç kimseye bu kişi kesinlikle cennetlikdir denilemez. Ancak itaat edenler için cennete girmeleri umut edilir, âsi olanlar için cehenneme gitmelerinden korkulur. Ancak kesin olan bir durum vardır ki, kim tevhid üzerine vefat ederse cennete girer. Bu görüş üzerinde Ehl-i Sünnet icma etmiştir."¹³³ demek suretiyle klasik Ehl-i Sünnet'in görüşünü vurgulamıştır.

"Mü'minin, farkında olmaksızın amelinin bâtil olup boşa gitmesinden korkması babı"¹³⁴ ile ilgili olarak İbnü'l-Mülakkın bu babın, Hâricilerin büyük günah sahibinin küfre gireceğine ve cehennemde ebedi kalacağına dair görüşlerine red-diye olduğunu söyler.¹³⁵

Yine İbnü'l-Mülakkın "Kişinin müslümanlığının güzelliği" babında nakledilen "Bir kul müslüman olur ve müslümanlığı da güzel olursa, Allah onun evvelce işlemiş olduğu her kötülüğünü örter. Ondan sonra sıra kısasa gelir. Bir hasene, ondan yedi yüz kat büyük hasene ile; bir seyyie (yâni kötülük) ise, yalnız kendi misli ile karşılır. Meğer ki Allah o seyyieyi affeder."¹³⁶ rivayetiyle ilgili olarak bu hadis; müslümanlardan günah işleyenlerin, ebedi olarak cehennemde kalmayacağı ve bu durumun Allah'ın meşietinde olduğu görüşüne delildir.¹³⁷ demektir. İbn Hacer de bu rivayetin Haricilerin büyük günah işleyenlerin kafir olduğu ve cehennemde ebedi kalacaklarını ifade edenlerin görüşlerinin aleyhine delil olduğunu dile getirmektedir.¹³⁸

"Duanız imanınızdır"¹³⁹ babında da İbnü'l-Mülakkın özetle şöyle demektir: "Muhaddis, fakih ve mütekekkim Ehl-i Sünnet âlimlerin genel görüşü; -Nevevî'nin dediği gibi-kible ehlinden olduğuna ve cehennemde ebedi olarak kalmayacağına hükmedilen mümin, ancak kalbiyle samimi ve şüpheden uzak bir şekilde inanan ve bunu şahadeteyn (kelime-i şahadet) ile ifade eden kimsedir, şeklindedir. Ancak şahadeteyni, mesela dilinden kaynaklanan bir afet yahut, ansızın ölmesi ve dolayısıyla sürenin ona söyleme fırsatı vermemesi gibi bir sebeple söylemeye muktedir olmayan kişi bundan müstesnadır."¹⁴⁰

Görüldüğü üzere şârihimiz, gerek îman-büyük günah ilişkisinde gerekse de îmanın dil ile ikrar kalp ile tasdiki konusunda diğer mezheplerin görüşlerine red-diye niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur.

133 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, II, 647.

134 Buhârî, imân, 36.

135 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 165-166.

136 Buhârî, imân, 31.

137 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 109.

138 İbn Hacer, *Fethü'l-bâri*, I, 124.

139 Buhârî, imân, 2.

140 İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, II, 453.

Sonuç

İbnü'l-Mülakkın, çeşitli alanlarda 300 kitap yazmıştır. Onun, hadis alanında yaptığı çalışmalardan biri de *et-Tavzih li Şerhi'l-Câmiî's-Sahih* adlı eseridir. Bu çalışmada söz konusu şerh bağlamında onun îmanla ilgili görüşleri incelenmiştir. Yapılan bu araştırmadan elde edilen genel sonuçlar şöyle sıralanabilir: Öncelikle şunu söylemeliyiz ki Sahih-i Buhârî üzerine yapılan şerhlerde şârihler genel olarak Buhârî'nin otoritesinin etkisinde kalarak onun görüş ve anlayışı dorultusunda onun fikirlerini destekleyici nitelikte açıklamalarda bulunmuşlardır. İbnü'l-Mülakkın da bu bağlamda Buhârî'nin özellikle Kitabü'l-îman'ı oluşturmadaki gayesine uygun açıklamalarda bulunmuştur.

İbnü'l-Mülakkın, Kitabü'l-îman'da îmanın tanımı, îman-amel ilişkisi, îman-İslâm meselesi, îmanda artma ve eksilme ile îman ve büyük günah konularında kendi yaklaşımını ortaya koymuş ve Mürcie, Hâriciyye ve Mu'tezile olmak üzere, diğer mezheplerin görüşlerine karşı çıkmış, bazen mezhep adı zikrederek bazen de genel olarak onların görüşlerine reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur.

Bu doğrultuda îmanı açıklarken ve imanı "söz ve fiildir; artar ve eksilir" diye tanımlarken Cehmiyye, Mürcie ve Kerramiyye'nin görüşlerini eleştirip reddetmiştir.

Yine îman-amel ilişkisi göz önüne alındığında İbnü'l-Mülakkın, Mürcie ve Hâricilerin tavrını da eleştirmiştir. Böylece ameli îmandan bir parça kabul etmekle beraber mü'minleri tekfir etmekten kaçınan Hâricilerden farklı bir îman anlayışı ortaya koymuştur. Ehl-i hadis'in îman anlayışına göre, her gelen farz îmana yeni bir ilavedir, bu farzlar yerine getirildiği oranda îman kemâlini bulur, görüşü İbnü'l-Mülakkın tarafından sıkça tekrarlanmıştır. Bu sebeple İbnü'l-Mülakkın, Buhârî'nin amelin îmandan bir parça olduğu görüşünü destekleyici açıklamalar yapmıştır.

İman ve İslâmın aynı anlama gelip gelmediği kousunda Mu'tezile ve Hariciler îman ile İslâm'ı aynı kabul etmişler ve bir ayrıma tabi tutmamışlardır. Bu konuda Ehl-i hadisten bazı âlimler, îmanın İslâm'dan farklı olduğunu savunmuştur. Bu tartışmada İbnü'l-Mülakkın, Buhârî gibi İslâm ile îmanın aslında aynı olduğu görüşündedir. "İman ile İslâm aynı şeydir." görüşüyle Hanefiler, Mu'tezile'nin cumhuru, bazı kalamcı ve hadisçilerle aynı çizgide iken sünni kalamcıların çoğundan farklı düşünmektedir. Yine şârihimize göre, îman ve İslâm kavramları ile birlikte din ve amel kavramları da eşanlamlıdır. Dolayısıyla, "îman İslâm, din de amel" demektir.

Keza îman ve İslâm'ı aynı anlayanlar îmanda artma ve eksilme olabileceğini de kabul ettiler. İbnü'l-Mülakkın'a göre îman işlenen amellerle artar, her günahla azalır. Mürcie'ye göre ise îman artmaz ve eksilmez. Bu noktada İbnü'l-Mülakkın onların görüşünü çürütmek için birçok yerde kendi görüşünü belirtir.

İman konusunda uç sınırdaki olan Hâricîler, ameli îmandan bir cüz kabul ettikleri için büyük günah işleyenleri dinden çıkmış kabul ederler. İman konusunda diğer uç sınır olan ve Hâricî düşüncesine tepki olarak doğan Mürcie, amelin îmandan bir parça olmadığını söyleyerek mü'minlerin büyük günah sebebiyle küfre nispet edilemeyeceğini iddia etmiştir. Ehl-i hadis amelin îmandan bir parça olduğunu kabul etmekle birlikte şirk hariç herhangi bir günahı irtikâb edenı tekfir etmemiştir. İbnü'l-Mülakkın, îman ve büyük günah konusunda Mürcie'ye karşılık Hâriciyye ve Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşırken, amelin sonucu bakımından bu akımların hepsini reddederek amelsizliğin, mümini îmandan çıkarmasa da cehennem sokabileceği, fakat bu durumda orada ebedi kalmayacağı görüşündedir.

İbnü'l-Mülakkın şerhinde sık bir şekilde selef düşüncesine atıfta bulunarak bu konuda "Selefin icması sabit olmuştur" vb. söylemleriyle aslında Selef anlayışını temsil eden ve kendisinin de içinde bulunduğu Ehl-i hadis'in bu konudaki geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Agitoğlu, Nurullah, "Halku'l-Kur'an ve Rü'yetullah Konuları Bağlamında İbnü'l-Mülakkın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:5 cilt: V sayı: 10 2014/2, ss. 99-124.
- Aşıkkutlu, Emin, Buhari Döneminde (III/IX. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahih'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhari'nin İman Yaklaşımı, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2000).
- Aydınlı, Abdullah, "Ehl-i hadis", DİA, X.
- Aynî, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kâri fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Mısır, 1392/1972.
- Buhârî, Sahîh, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ebü 'Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitabu'l-İman*, thk. Nasirüddin el-Elbâni, Riyad, 2000.
- Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, I-X, thk: Mahmud Arnaut, Abdülkadir Arnaut, Dar İbn Kesir, Beyrut 1987/1406.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan b. Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, 2. baskı, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Kahire, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1369/1950.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, İstanbul, Selçuk yayınları, 1980.
- İbn Hacerel-Askalânî, *İnbâ el-Gumrbi-Ebnâ el-Umr*, I-II tahk. Talik: Dr. Hasan Habeşi, Kahire, 1994.
- İbn Mende, Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya, *Kitabu'l-İman*, thk. Ali b. Muhammed Nâsir el-Fakîhi, Beyrut, 1987.
- İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh li Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, I-XXXVI, Vizaretü'l-Evkaf veş-Şuuni'l-İslamiyye, Doha, 1429/2008.
- Gölcük, Şerafettin, Toprak Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, 4. baskı, Konya, 1998.
- Çelebi, İlyas "Mu'tezile", DİA, XXXI.
- Çetinkaya, Mehmet, *Mezhepler Tarihi Açısından Sahîh-i Buhârî*, MÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

- İbn Battal, Ebü'l Hasan Ali Halef b. Abdülmelik İbn Battal el-Kurtubi, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-X, Thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-XIV, tahk. Abdülkadir Şeybe el-Hamad, Riyad, 1421/2001.
- İbn Mende, Ebu Abdullah Muhammed, *Kitabu'l-ıman*, I-II, thk. Ali b. Muhammed Fakihî, 2. baskı, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1985.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *el-İman*, thk. Muhammed Zübeydi, Beyrut, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1414/1993.
- Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 2. basım, Kitabiyât, Avrasya Yay. Ankara, 2002.
- _____, "Mürchie", DİA, XXXII.
- _____, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*, TDVY, Ankara, 2012.
- Muhammed Kemaleddin İzzettin, *İbn Mülakkın Müerrihen*, Beyrut, 1987.
- Nevevi, Ebu Zekerıyya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. el-Haccac*, I-XVIII, (Mısır: el-Matbaatü'l- Mısriyye bi'l-Ezher, 1349/1930)
- Ömer Rıza, *Mu'cemü'l Müellifin*, I-IV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1414/1993.
- Özel, Ahmet, "İbnü'l-Mülakkın", DİA, XXI.
- Özervarlı, M. Sait "Selefiyye", DİA, XXXVI.
- Şehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut, 1992.
- Suyuti, *Hüsni'l-Muhadarafi Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, I-II, tahk. Muhammed b. Fadl İbrahim, Darü İhyai Kütübi Arabiyye, 1967.
- Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul, 2000.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin, *el-Milel ve'n-nihal*, I-II, Lübnan, Daru'l-Marife, 2001.
- Tirmizî, Sünen, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ